

Mapování českého literárněvědného genderového myšlení

– Jan Matonoha¹ –

Ve světové, a již ani v české literární vědě nepředstavuje téma genderu jistě nic speciálně exotického a „jinakého“. Zařazení genderové sekce do konání bohemistického kongresu, jenž se nese ve znamení ohledávání „jiných“ tváří tradice českého písemnictví, se tak může jevit jako trochu nelogické. Motivací k takovému kroku byla ale nejen snaha ještě více emancipovat genderová studia na poli literatury, ale také – ve zbožném přání – vyslat signál, že genderová studia aspirují na schopnosti „jiných“, bočních pohledů nejen co do svého vlastního předmětu zkoumání, ale i z hlediska potenciálu k inovativnímu, netradičnímu metodologickému a konceptuálnímu myšlení. Na úvod této publikace, která je zasvěcena promyšlení rozmanitých bohemistických literárněvědných témat z genderové perspektivy, snad nebude zcela od věci krátce se zastavit u toho, jaký je vlastně stav českých genderových bádání o literatuře.

Problematicke genderu a feminizmu, respektive přímočařeji chápanému problému „žén v literatuře“, již bylo věnováno několik konferencí

---

1 Text vznikl v rámci řešení grantového úkolu P403/09/1502 *Proměny genderové kultury v Československu v letech 1948–1989* (GA ČR, 2009–2011).

a sborníků, vesměs přinášejících nemálo příspěvků k tématu, jmenujme například sborníky *Žena – jazyk – literatura* (Moldanová 1996), *Žena v české a slovenské literatuře* (Nebeský – Pavera 2006), v roce 2007 vyšly sborníky *Vztahy, jazyky, těla* (Heczková 2007) a *Labyrint ženského literárního světa* (2007), z nichž ten druhý jmenovaný z hlediska integrity a promyšlenosti svého přístupu poněkud kolísá. Nemálo příspěvků v těchto sbornících – výjimkou je zde jen metodologicky promyšlenější sborník *Vztahy, jazyky, těla* – poněkud trpí tím, že koncepty jako ženská sexualita, zkušenost, tělesnost atp. jsou často používány jako samozřejmé, předem dané entity, aniž je promyšleno, že se jedná o složité konstruované, strukturované, často vnitřně paradoxní jevy (srov. tenzi mezi diskurzivní konstruovaností a konceptem radiální transgresivnosti tělesnosti, sexuality a touhy, resp. *jouissance*, jak se ukazuje např. v dílech Judith Butlerové 1990, 1993 a Julie Kristevy 2004). V českém literárněvědném genderovém diskurzu však do určité míry narážíme na neustále se vracející esencialismus, nekritickou glorifikaci tělesnosti, která sklouzává k nerozlišitelné a nereflektované amalgamizaci archetypu a stereotypu, nereflektovanému užívání pojmů typu „ženské texty“, neproblematicky a a priori spojovanému s „archetypy“ těla, domu, mateřství, mýtu, ačkoli právě tato krátká spojení jsou spíše výsledkem kulturní konvence a stereotypu a produktem systému binárních opozic, feminismem tak ostře kritizovaným (např. Cixous 1994), a zároveň samozřejmě také určitým suplementem (či abjektem) hegemonního řádu muže, jenž takto delimituje, ustavuje a zajišťuje své teritorium kulturně privilegovaných instancí rozumu, veřejného prostoru a působení, odtělesnosti, de-subjektivizace, svrchnosti atd.

Stejně tak problematicky se v českém prostředí jeví nereflektované ztotožňování „ženskosti“ a tělesnosti, sexuality, případně emocionality, jež se nezamýšlí nad otázkami, že samy kategorie jako ženskost, tělesnost a sexualita jsou zaprvé z jedné strany podrobovány silné společenské a kulturní strukturaci a jsou vpsled přístupné právě jen ve formách zprostředkovaných v určitém řádu diskurzu. Z druhé strany nereflektují, že tyto kategorie byly ve feminismu, ať už v rámci poetiky *écriture féminine* (Cixous 1994, Irigaray 1985) či v současné době v rámci tzv. *material* či *affective turn* (obratu k problematice tělesnosti a emocí, srov. např. Colebrook 2000, Ahmed 2004 ad.) promyšleny jako sféry potenciální radikální jinakosti a subverze, nesubsumovatelné pod diskurzivní pravidelnosti.

Poměrně často se také v českých literárněvědných genderových diskurzech neproblematicky hovoří o „ženském psaní“ atp., aniž bychom

se zásadněji ptali, zda je možno toto spojení myslet na základě rozdílu pohlaví (autorů/ek), nebo genderové identity (např. texty psané mužskými či ženskými autory a autorkami, kteří/ré se neztotožňují s konvenčním patriarchálním nastavením genderového řádu), nebo na základě typu literárního rukopisu, určité textové, stylové praxe atp.

Reflexe, že zkušenost není nijak samozřejmě dostupným materiálem, ale je sama kulturně mediována, respektive utvářena, je již delší dobu sdíleným, a zároveň stále znovu promyšleným předpokladem genderových studií (Scott 1992). Problém čisté, nelomené „zkušenosti“ je rozhodně problém netriviální, a právě proto by s ním mělo být zacházeno nanejvýš obezřetně a reflektovaně. Namísto je vždy si v této souvislosti klást otázky tohoto typu: ve jménu čí zkušenosti mluvíme, koho tím reprezentujeme, jaký stupeň samozřejmosti a autonomie lze této zkušenosti přiznat, v jakých podmínkách (historických, sociálních, diskurzivních, epistemických, kulturních) se tato zkušenost konstituovala atp. Z toho hlediska by i pro český kontext byla vítaná zvýšená vůle k elementárnímu tázání se po tom, co přesně vůbec mohou pojmy jako „ženská zkušenost“ či „ženské psaní“ znamenat a do jaké míry je zaručena jejich „autenticita“, v jakých rámcích se ustavují, zda nemohou být navzdory tomu, že jejich předpokládaným nositelem je ženský subjekt, kódovány a prožívány podle převažujících maskulinních, patriarchálních parametrů naší kultury atp.

Každopádně ale nutno říci, že feministické literárněvědné myšlení bylo vnášeno do českého prostředí již od samého počátku devadesátých let, například prostřednictvím článků a rozhovorů Evy Kalivodové v časopise *Iniciály* (1992) či prostřednictvím článků Jiřiny Šmejkalové v *Tvaru* (1991), které zprostředkovaly prvotní představu vývoje feministického myšlení až k postmoderně. Projděme však různé formy a stadia feministického literárněvědného myšlení postupně a zastavme se stručně u toho, jaké nacházejí tyto typy myšlení odezvy a projevy v českém kontextu.

Čtení kánonu proti srsti: kritiky reprezentace

Jedna z prvních, paradigmatických prací feminismu, kniha Kate Millettové *Sexual Politics* (1970) podává kritiku sexistických, skopofilních a reifikujících modů reprezentace u autorů jako David Herbert Lawrence, Henry Miller či Norman Mailer, a to v opozici k textům Jeana Geneta, transgresivním v mnoha směrech, nikoli jen ve smyslu genderovém,

ale také literárním a společenském (srov. zde Sartrovo obsáhlé pojednání *Svatý Genet*, 1952). Na limity tohoto titulu Kate Millettové je dnes, kdy se na textovou politiku reprezentace dívá feministická teorie dosti odstíněněji, samozřejmě potřeba pohlížet v kontextu jeho vzniku (ale rozhodně nelze směřovat kritiku reprezentací s kritikou zobrazování sexuality vůbec; ostatně reprezentace sexuality je ve feministicky orientované literatuře více než barvitá, jak ukazují třeba texty Elfriede Jelinekové, pro-feministické interpretace textů markýze de Sade např. u Angely Carterové či Jane Gallopové, čtení Bataille, Paulin Réageové a Catherine Robbe-Grilletové u Susan Sontagové a ostatně beletristické texty Kate Millettové samotné). Přesto tato práce zásadním způsobem otevřela pole pro čtení určitých modalit reprezentací, které zůstávaly doposud většinou literární kritikou bez povšimnutí tvořice její slepé skvrny.

Takovýto typ kritického i rozhojňujícího přezkoumávání literárního kánonu z genderové perspektivy je svým způsobem dobře zastoupen v oblasti medievalistické a oblasti dějin novověku a 19. století. Z prací medievalistických lze jmenovat například práce Alfreda Thomase (2005 [1998]) nabízející genderové interpretace sahající od textů kroniky Kosmovy či tak řečeného Dalimila po *Tkadlečka*. Výrazně protikanonickým diskurzem (přirozeně nejen co do roviny feminismu) se vyznačují i práce Roberta Pynsenta, jež provádějí důslednou archeologii jmen ženských autorek dnes literární historií vesměs zapomenutých. U studie o ženských autorkách v publikaci *A History of Central European Women's Writing* (Pynsent 2001) či u stati o autorkách z let 1945–1948, přetištěné v českém překladu ve výboru *Ďáblové, ženy a národ* (2008), se ovšem naskytá otázka, jak dalece převrství obraz kánonu jména jako Františka Pecháčková, Zdeňka Kvizová-Poděbradská, Lila Bubelová ad. Z prací věnovaných materiálu 19. století lze zmínit například kratší studii Terezy Kynčlové (2007) o patriarchálních presupozicích poetiky a fobicky oidipálních rozměrech autorského subjektu u Erbenově *Kytici* (zde může studie navázat již na známá zkoumání Jirátova).

Z hlediska látky století 20. lze zmínit z feministických pozic vednou a vysoce polemicky zahrocenou interpretaci Čapkovu dramatu *Matka*. (Interpretaci ostatně nepřiliš vzdálenou „pynsentovskému“ étosu neuctivého čtení kanonických děl.) Tato podnětná stať Jany Juráňové (1994) poukazuje nejen na konvenční rozvržení genderovaných topoi a atributů v daném dramatu, ale zejména na redukci mateřství do zcela služebné funkce převodní páky maskulinních velkých narativů (o dosti problematickém statusu ženských postav v Čapkově zejm. ra-

nější dramatičce psala ostatně již Pavla Buzková, jak připomíná Libuše Heczková, 2009). Na druhé straně lze poukázat na afirmativní interpretace Zdeňky Kalnické (2005), která zejména v souvislosti s motivikou a metaforikou moře, ženy, tajemství, dění a života interpretuje povídkovou tvorbu bratří Čapků (v těsné souvislosti s pragmatickou filozofií).

Dalšími kvalitními ukázkami kritického feministického čtení je například práce Libory Oates-Indruchové *Discourses of Gender* (2002), jež analyzuje moderní literaturu, v tomto případě texty spíše nekanonické, které však mají o to větší čtenářský dosah a společenský kapitál vzhledem ke své vysoké čtenosti. Zásadní je také kapitola z knihy Bronislavy Volkové *A Feminist's Semiotic Odyssey through Czech Literature* (1997) kriticky a proti srsti čtoucí texty kanonických mužských autorů; zde by bylo snad jen možno dodat, že čtení některých Kunderových próz by tu mohlo být maličko odstíněnější – opomíjí se zde třeba práce Johna O'Briena (1995), kterou by bylo možno použít – přesvědčivost argumentace by to ještě prohloubilo. Z hlediska kritického čtení reprezentací ženských identit u mužských autorů lze též jmenovat inspirativní, analyticky zaměřenou studii Roberta Pynsenta (2004b) o Hrabalově trilogii *Svatby v domě* a poněkud méně kriticky pojatou studii Jana Schneidera (1992).

Gynokritika: literature of their own

Jednou z nejvýraznějších postav feministické literární vědy je Elaine Showalterová (1998). Z dnešního hlediska je této již kanonické autorce sice někdy vytýkána absence důrazu na interseksionalitu (tj. na představu genderu jako konglomerátu různých diskurzivních a mocenských faktorů, nikoli jen jednoho předem daného parametru), problému této multidimenzionality genderové identity se ale Showalterová později věnovala v práci *A Feminist Criticism in the Wilderness* (1981). Další výtka vůči Showalterové směřuje pak mnohdy k tomu, že s genderovou identitou zachází jako s něčím, co je neproblematicky předem dáno a co pouze funguje jako kauzální faktor, ačkoli je právě toto samo spíše výsledkem procesů kulturního vyjednávání, do nějž patří celé spektrum jevů jako právě pozice v kulturním kánonu, společenské konfiguraci atp. Pro genderová bádání si však podržuje užitečnou platnost její lišení základních kategorií možných typů ženské tvorby i recepce: *female*, *feminine*, *feminist*, kde výraz *feminine* označuje

takovou ženskou genderovou identitu a politiku, jež se realizuje skrze hledání a akumulaci kapitálu v rámci maskulinně nastaveného řádu, k němuž se připojuje a aktivně se mu podrobuje; *feministická* pozice se soustředí na kritické čtení mužských autorů, kritiku reduktivních a stereotypních reprezentací žen atp.; a konečně *pozice female* (s níž se pojí právě gynokritika) se věnuje samotnému hledání vlastní ženské autonomie, již bez oněch omezujících (afirmativních či polemických) referencí k dominantnímu maskulinnímu řádu. Jakkoli se tedy feministické kritické čtení kánonu ukázalo jako produktivní, skrze koncept gynokritiky Elaine Showalterová poukázala na to, že nestačí pouze sledovat, jak stereotypně či reduktivně je zobrazován ženský subjekt v prózách mužů. To totiž poskytuje pouze informaci o maskulinních modalitách reprezentace, avšak neříká nic o autonomním ženském hlase, rukopisu, možnostech sebezakoušení a sebevyjádření. Podle Showalterové je tedy potřeba hledat prostory vlastní autonomie, naslouchat také textům ženských autorek. (Práce Elaine Showalterové byly zčásti představeny v úryvcích Liborou Oates-Indruchovou v časopise *Aspekt* i ve výběrech z klíčových textů feminismu.)

Z hlediska gynokritiky coby hledání či znovuoobjevování ženské kulturní autonomie i z hlediska archeologie a genealogie ženských literárních osobností a děl pak platí, že lépe je doposud postaráno o literaturu 19. století (jíž se ve svých studiích věnovaly L. Heczková, E. Kalivodová, H. Šmahelová, I. Wutsdorffová ad.). Byly to zejména texty Boženy Němcové, a to jak *Babička*, tak paradigmatická črta „Čtyry doby“, jež si vysloužily nejvíce pozornosti historiků a historiček (Šmahelová 2002, Kalnická 2003, Wutsdorff 2006).

Asi nejlepším a co do rozsahu a hloubky zpracování v českém kontextu ojedinělým příkladem promýšlení literárních dějin v duchu gynokritiky E. Showalterové je rozsáhlá práce Libuše Heczkové *Příšící Minervy* (2009), která předkládá neobyčejně bohatý, široký a plastický obraz vývoje ideových zdrojů, fascinujících pluralit dnes zhusta přehlížených či neviděných výdobytků kulturního a feministického myšlení 19. století (práce mj. mapuje mnohé dobové recepce Johna Stuartha Milla, Ellen Keyové, Laury Marholmové, Friedricha Nietzscheho či Otto Weininger). Důkladně představena je tak plejáda jmen, od těch kanonických, po ta nezaslouženě méně známá (např. Pavly Maternové, Zdenky Háskové, Marie Štechové, Žofie Pohorecké, Vladimíry Jedličkové alias Eduarda Klase, Anny Pammrové či Pavly Buzkové a mnoha dalších). Heczková ale v žádném případě nepřivírá oči před potenciálními kontraproduktivními, ambivalentními či problematickými dimen-

zemi feministického angažmá či jeho exploatace u jednotlivých autorek, jak to ukazuje například její čtení veřejných i kulturních aktivit autorky a senátorky Boženy Vikové-Kunětické – např. ve stati z velmi kvalitního sborníku *V bludném kruhu mateřství* (Heczková 2006), v níž navazuje na obdobně kritickou stať Roberta Pynsenta otištěnou v časopise *Slovo a smysl* (Pynsent 2004a). Heczková tak na jedné straně vyzdvihuje zásadní a pozitivní vliv kritika Artuše Drtila, na straně druhé vidí vliv mužských postav typu T. G. Masaryka a F. X. Šaldy coby komplexní, stejně jako ambivalentní – srov. Šaldovu představu ženské mateřstiny jako projektivní přivlastnění toho, co si kritik představuje, že ženská identita obnáší či by obnášet měla (k tomu blíže Pachmanová 2006, méně kriticky Filipowicz 2007).

Mezi tuto afirmativní archeologii a doplňování kánonu lze v souvislosti s látkou 19. století řadit také stati o díle Milady Součkové z pera Kristiána Sudy, Karla Miloty, Daniely Hodrové, Lenky Jungmannové, Vladimíra Papouška ad., zde ovšem bez potřeby – jistě nikterak nevyhnutelné – číst prózy Součkové v nějakém nutně feministickém klíči.

Strategie promlouvání u „velkých“ ženských autorek (Gilbertová, Gubarová)

Oproti kritickému čtení kánonu či znovuobjevování zasutých jmen literárních dějin se Sandra Gilbertová a Susan Gubarová (1984) rozhodly zkoumat především strategie, jimiž do svých děl vpravovaly feministickou promluvu a kritiku autorky doposud tradičně uznávané, u nichž však feministická dimenze tvorby zůstávala neviděna. Přirozeně přitom bylo potřeba hledat tento feministický hlas pod konceptuálními a diskurzivními nánosy maskulinní tradice, která se symptomaticky rozvrhovala v logice buď/anebo, zobrazujíc zjednodušující typy ženskosti buď v podobě ženy mytizované, archetypizované, idealizované (*angel in the house*), anebo naopak zatracované, demonizované (oba typy lze v českém kontextu pozorovat u autorů jako Milan Kundera či Josef Škvorecký).

V českém prostředí může být příkladem nového čtení známých, kánonických autorek kniha Marcina Filipowicze *Roditelky národů* (2007), práce velmi podnětná zvoleným materiálem i svým přístupem. Autor zde velmi produktivně využívá instrumentáře feministických teorií, mj. například děl Luce Irigarayové a jejího specifického pojetí mimetické či lépe řečeno „spekulární“ logiky mužské subjektivity. Výmluvné pro

kulturní situaci českého feminismu 19. století je, že při svém (nesporně sofistikovaném) znovu-čtení vybraných českých kanonických autorek 19. století nepotřebuje Filipowicz (na rozdíl od britského kontextu sledovaného Gilbertovou a Gubarovou) vždy nutně tak zásadním způsobem aktivovat složitý aparát pro popsání komplikovaných procesů zdánlivého potlačení, ve skutečnosti spíše strategického palimpsestového ukrytí feministické agendy, neboť feministická dimenze je u autorek jako Božena Němcová, Karolina Světlá či Teréza Nováková jednoduše integrální a nijak výrazně zpochybňovanou součástí jejich odkazu.

Do tohoto typu inspirativního, afirmativního feministického znovu-čtení klasických děl lze zařadit i to, jak čte Joanna Królaková (2006) Otčenáškův román *Občan Brych* z hlediska jeho nesamozřejmého utváření ženských hrdinek, jakkoli i zde je jednotlivým rámcem sféry aktivit a psychologického vývoje ženských postav rámeček vposled patriarchální, jak Królaková upozorňuje.

Nelze opominout, že přístupy tematické kritiky a kritiky reprezentací a kánonu i přístupy gynokritické a archeologické jsou poměrně hojně zastoupeny ve (zčásti) bilingvních časopisech *Slovo a smysl* a *Jedním okem*. V prvním z nich viz například stati Libuše Heczkové (2004) či Michala Topora (2005) o autorkách přelomu století, např. Luise Zikové, medailony Marie Fantové, Albíny Dratvové ad., tamtéž stať Eleny Sokolové (2005) o literární polemice Vaculík–Procházková; v časopise *Jedním okem* pak například pozorné, kritické, ale pečlivě odstíněné a inspirativní studie dvou autobiografických děl spjatých vězeňskou tematikou, Havlových *Dopisů Olze* (z pera Heleny Sedláčkové-Gibbs, 2002) a románu Evy Kantůrkové *Přítelkyně z domu smutku* (studie Tiiny A. Kirssové, 1998).

Mnohohlasí, pluralita pozic

Pro feministickou kritiku je pak zcela zásadní, že svou kritiku dnes vede nikoli jen z pozic obeznámených s psychoanalýzou, marxismem, kritikou archetypální kritiky a kritikou kánonu, ale i s pozicemi (post)strukturalistickými (Barbara Johnsonová), hermeneutickými (Herta Nagl Docekalová), naratologickými (Mieke Balová, Susan Lanserová), které právě zvyšují senzitivitu k problémům rozumění a neredukovatelnosti literárního tvaru (Toril Moiová). Tak se od osmdesátých let feministické myšlení zařazuje do hlavního proudu literární vědy, k čemuž výraz-

ně přispěly mj. například práce autorek jako Alice Jardineová, Elizabeth Meeseová, Jacquelin Roseová, Gayatri Chakravorty Spivaková, Judith Butlerová ad., silně těžící z poststrukturalismu a dekonstrukce a vnášející do anglosaského prostředí tradici francouzského teoretického uvažování (Michel Foucault, Jacques Derrida ad.) a díla myslitelů jako Hélène Cixousové, Luce Irigarayové, Julie Kristevy (které pojí dohromady stejně aspektů, jako je od sebe zásadně odděluje). Z hlediska vstřebání této tradice lze jako dobrý příklad v českém kontextu jmenovat svou úrovní i tematickým záběrem vynikající sborník *Ponořena do Léthé* (Kalivodová – Knotková 2003) věnovaný velmi ambivalentním metaforizacím ženy, tedy problematice, jíž Zdeňka Kalnická, jedna z příspěvatelek sborníku, věnovala z feministických pozic několik monografií (Kalnická 2005, 2007). Texty v této publikaci zastoupené (zejm. Petříček, Heczková, Kalivodová, Jungmannová) se tak pohybují od poloh recepčních, strukturálních právě po polohy dekonstruktivní. Podrobnější pojednání francouzských teoretiček feminismu, psychoanalýzy či poststrukturalismu podává kniha Pavla Barši *Panství člověka, touha ženy* (2002). Z postmoderních a postfeministických východisek pak čerpá rozsáhlé feministické uvažování Mirka Vodrážky. O polemické zhodnocení inherentně problematického i kontraintuitivního konceptu „ženského psaní“ (jež lze svým způsobem stavět do opozice k pojmu „ženská zkušenost“) jsem se pokusil v práci *Psaní vně logocentrismu* (Matonoha 2009). Argumentuji zde, že koncept „ženského psaní“ se tváří in tvář hegemonní logocentrické povaze naší kultury ocitá v aporetické situaci: snaží se vymanit z logocentrické struktury, jež je stejně omezující, jako zakládající. Na tento paradoxní stav „ženské psaní“ reaguje nikoli únikem z jazyka, ale naopak strategicky inscenovanou textovou praxí selhání, zdvojení a odkladu významu. Tyto textové trhliny a linie úniku se pokouším sledovat v rukopisu Milady Součkové, Věry Linhartové, Sylvie Richterové, Daniely Hodrové a Bohumila Hrabala.

V oblasti queer a GLBTI studies na poli anglistického či historio-
grafického existují práce Kateřiny Kolářové či Věry Sokolové, na poli
bohemistického pak studie Roara Lishaugena věnované zejména Jiřímu
Karáskovi (Lishaugen 2003, 2006). Rozsáhlé stati Václava Jamka
a Martina C. Putny k této problematice jsou zajímavé svým záběrem,
poněkud problematická je zde však absence jakéhokoli teoretického
aparátu, tak komplexně rozváděného v myšlení autorů a autorek
jako Adrienne Richové, Eve Sedgwick Kosofskyová, Judith/Jack Hal-
berstam, Judith Butlerová, Jonathan Dollimore ad. V jistém smyslu

obdobnou výtku jisté absence konceptuálního genderového aparátu by bylo lze adresovat pracím Lubomíra Machaly, jež však na druhou stranu velmi pečlivě a důkladně mapují tvorbu ženských autorek druhé půle 20. století (zejm. od osmdesátých let dále).

Významnou oblastí, odhalující, že nejen ženská identita, ale i identita mužská je produktem genderového konstituování, jsou studia maskulinity či maskulinit a dalších společenských genderovaných rolí, například mateřství a otcovství. Nemalá část knihy Marcina Filipowicze *Roditelky národů* a před ní celý jeden sborník *V bludném kruhu mateřství* (Hanáková – Kalivodová – Heczková 2006), speciálně věnovaný mateřství, ukazuje tuto oblast jako velmi komplexní a zvrstvený prostor plný paradoxů, stereotypů, pastí, topoi exploatace i empowermentu a subverzivní, radikální alterity. Perspektivu genderu a studií maskulinit využívá také sborník *Od patriarchy k tatínkovi*, redigovaný Marcinem Filipowiczem, Joannou Królakovou a Alenou Zachovou (2008), na pomezí genderových a areálových studií a studií maskulinit se pohybuje kniha Marcina Filipowicze a Aleny Zachové *Rod v memoárech. Případ Hradec Králové* (2009).

V současném feministickém myšlení jsou vlivné i psychoanalytické (zejm. freudovské, lacanovské) inspirace (Joan J. Mitchellová, Kaja Silvermanová, Elizabeth Groszová ad.), vybrané myslitelky psychoanalýzy dobře představuje již zmiňovaná kniha Pavla Barši *Panství člověka a touha ženy*. Z hlediska teoretického i literárně interpretačního lze jmenovat práce Josefa Fulky, například jeho studii o Havlíčkově *Heli-madoe* (Fulka 2009), v níž při svěžím a detailním čtení využívá nástroje psychoanalýzy k poodhalení sofistikovosti, ambivalencí v narativní prezentaci raných hlubinných traumat v Havlíčkově románu (zde by v souvislosti s tematickým komplexem žena, nemoc, touha bylo možno tyto pozoruhodné interpretace rozhojnit ještě např. o přístupy Susan Sontagové či Sanderse Gilmana).

Současná scéna feministických teorií kultury je vysoce diverzifikovaná a pluralitní, zahrnující nejrůznější pozice, od deleuzovsky inspirovaného posthumanistického feminismu, post-postmoderních obrátů tzv. *affective a material turn* (Rosi Braidottiová, Claire Colebrooková, Sara Ahmedová ad.), po re-evaluaci feminismu difference, stejně jako obraty k etice a návraty k „staronovým“ pramenům (Hannah Arendtová, Simone de Beauvoirová). Tyto přístupy však zatím do českého kontextu příliš nevstoupily. Bohužel (a asi nepřekvapivě) zatím také chybí zastoupení feministické kritické teorie a marxismu (Sheila Rowbothamová, Mary Eagletonová, Michèlle Barrettová, Chantal Mouffeová).

Envoi. Závěrem úvodu

Určitá polarizace zkoumání žen (autorek, postav) oproti zkoumání hlouběji kulturně uložených mechanismů genderu, jak bylo naznačeno v úvodních poznámkách této stati, se projevuje do jisté míry i v předkládaném sborníku, kde spolu komplementárně soužijí příspěvky zabývající se spíše biografickými aspekty či prostě metatextovými názory na „ženskou otázku“ s takovými studiemi, jež upozorňují na potřebu komplexnějšího a promyšlenějšího konceptuálního aparátu, který by umožnil artikulovat genderovanost identit subtilnějším způsobem než jen z hlediska apriorních představ o tom, co je to „ženské“, „mužské“ atp. Uvažování nad teoretickými možnostmi se ukazuje potřebné právě proto, aby bylo možné nahlédnout nesamozřejmost, vnitřní komplikovanost a mnohdy silnou kontradiktoričnost pojmů jako „ženský jazyk“, „mateřská povinnost“, „maskulinní reprezentace či diskurz“, „patriarchální řád“ atp., tedy sousloví, jež jsme leckdy v pokusech používat poněkud přímočaře, neproblematicky a nereflektovaně.

Neuralgičnost genderové problematiky se tak ukazuje ve výměně názorů, která mezi příspěvky této knihy implicitně probíhá (a která proběhla mezi účastnicemi a účastníky explicitně). Předmětem této tiché výměny se tak stala témata jako potenciálně problematické užívání pojmu „žena“ v jednotném, homogenizujícím smyslu (k němuž zčásti svádí jungiánský archetypální přístup; oproti němu stojí feministická kritika poukazující na množství vnitřně rozrůzněných ženských identit), stejně jako implicitní genderová (hetero)normativita a nereflektované i esencialistické pozice – problém „přirozených rolí“, „mateřského údělu“, implicitní a nedeklarované předporozumění tomu, co konstituuje genderové „defekty“ (!) atp.

Ve světové literární teorii je již běžné, že „mainstream“ čte feministický „okraj“, jenž se do mainstreamu ostatně mezitím plně integroval (srov. přehledové, v češtině také dostupné příručky typu Culler 2002, Iser 2009, Newton 2008, Nünning 2006 aj.). V českém prostředí tomu na první pohled zatím sice tak docela není, avšak zřetelným paradoxem či pragmatickým rozporem této mé stati je, že ačkoli měla ve svém původním podtitulu slova „Bílá místa a nízká rozlišení“, nakonec i při jen zcela povrchním popisu terénu českých genderových literárněvědných prací se ve svém původním, nekráceném znění roztáhla do takřka čtyřnásobku zamýšlené konferenční délky. Zdá se tedy, že přes některé zde vznesené výtky je české literárněvědné myšlení o genderu v poměrně dobré kondici. Kam a v jakých vzorech se do již poměrně pestrého

tkaniva českých genderových literárněvědných prací vetkne stávající kniha, je otázka, na niž si jistě odpoví každý rád sám za sebe.

Literatura

AHMED, Sara

2004 *The Cultural Politics of Emotions* (New York: Routledge)

BARŠA, Pavel

2002 *Panství člověka a touha ženy. Feminismus mezi psychoanalýzou a poststrukturalismem* (Praha: Sociologické nakladatelství)

BUTLER, Judith

1990 *Gender Trouble. Feminism and Subversion of Identity* (New York: Routledge)

1993 *Bodies That Matter. On the Discursive Limits of Sex* (New York: Routledge)

CIXOUS, Hélène

1994 „Sorties“, in Hélène Cixous, Catherine Clément: *The Newly Born Woman*, přel. Betsy Wing (Manchester: Manchester University Press), s. 63–134 [1975]

COLEBROOK, Claire

2000 „From Radical Representations to Corporeal Becomings: The Feminist Philosophy of Lloyd, Grosz, and Gatens“, *Hypatia* 15, č. 2, s. 76–93

CULLER, Jonathan

2002 *Krátký úvod do literární teorie*, přel. Jiří Bareš (Brno: Host) [1997]

FILIPOWICZ, Marcin

2007 *Roditelky národů. Z problematiky české a slovenské ženské literární tvorby 2. poloviny 19. století* (Hradec Králové: Gaudeamus)

FILIPOWICZ, Marcin – KRÓLAK, Joanna – ZACHOVÁ, Alena (eds.)

2008 *Od patriarchy k tatínkovi. Žápadoslovanské modely otcovství* (Hradec Králové: Gaudeamus)

FULKA, Josef

2009 „Žena, nemoc, touha: poznámka k Helimadoc“, in Josef Fulka, Jaroslav Novotný (eds.): *Fascinace neviditelností* (Praha: Togga), s. 97–126

GILBERT, Sandra M. – GUBAR, Susan

1984 *The Madwoman in the Attic. The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination* (New Haven: Yale University Press)

HANÁKOVÁ, Petra – HECZKOVÁ, Libuše – KALIVODOVÁ, Eva (eds.)

2006 *V bludném kruhu. Mateřství a vychovatelství jako paradoxy modernity* (Praha: Sociologické nakladatelství)

HECZKOVÁ, Libuše

2004 „Mimo svět a několik dalších poznámek“, *Slovo a smysl* 1, č. 1, s. 268–272

2006 „Cesta světla? Matriarchát Boženy Vikové-Kunětické“, in Petra Hanáková, Libuše Heczková, Eva Kalivodová (eds.): *V bludném kruhu. Mateřství a vychovatelství jako paradoxy modernity* (Praha: Sociologické nakladatelství), s. 38–49

2009 *Přísící Minervy. Vybrané kapitoly z dějin české literární kritiky* (Praha: FF UK)

HECZKOVÁ, Libuše (ed.)

2007 *Vztahy, jazyky, těla. Texty z 1. konference českých a slovenských feministických studií* (Praha: Ermat/FHS UK)

IRIGARAY, Luce

1985 *Speculum of the Other Woman*, přel. Gillian C. Gill (Ithaca/New York: Cornell University Press) [1975]

ISER, Wolfgang

2009 *Jak se dělá teorie*, přel. Petr Onufer (Praha: Karolinum) [2006]

JURÁŇOVÁ, Jana

1994 „Čapkova Matka ako nepovinné čítanie a školský príklad zároveň“, *Aspekt*, č. 1, s. 79–82

KALIVODOVÁ, Eva – KNOTKOVÁ-ČAPKOVÁ, Blanka (eds.)

2003 *Ponořena do Léthé. Sborník věnovaný cyklu přednášek Metafora ženy 2000–2001* (Praha: FF UK)

KALNICKÁ, Zdeňka

2003 „Božena Němcová archetypálně feministicky: Obrazy vody ve Čtyřech dobách“, *Česká literatura* 51, č. 1, s. 67–75

2005 *Třetí oko. Filozofie, umění, feminizmus* (Olomouc: Votobia)

2007 *Archetyp vody a ženy* (Brno: Emitos)

KIRSS, Tiina A.

1998 „Přítelkyně z domu smutku Evy Kantůrkové. Genderová mapa vězení“, *Jedním okem – One Eye Open. Historické proměny v perspektivách rodu* 1998, s. 109–121

KRISTEVA, Julia

2004 „Sémiotično a symbolično“, in eadem: *Jazyk lásky. Eseje o sémiotice, psychoanalýze a mateřství*, přel. Josef Fulka (Praha: One Woman Press), s. 15–125 [1974]

KRÓLAK, Joanna

2006 „Žena v české literatuře socialistického realismu“, in Jiří K. Nebeský, Libor Pavera (eds.): *Žena v české a slovenské literatuře* (Opava: Slezská univerzita), s. 111–121

KYNČLOVÁ, Tereza

2007 „Analýza genderových vztahů v Erbenově Kytici“, in Blanka Knotková-Čapková (ed.): *Ročenka katedry genderových studií FHS UK* (Praha: FHS UK), s. 293–309

LABYRINT ŽENSKÉHO LITERÁRNÍHO SVĚTA

2007 *Labyrint ženského literárního světa. Sborník z konference pořádané Literární akademii 15.–16. února 2007* (Praha: Literární akademie)

LISHAUGEN, Roar

2003 „Ta pravá, ta naše literatura.‘ Jiří Karásek ze Lvovic jako zakladatel české homosexuální literatury“, *Souvislosti* 14, č. 4, s. 56–69

2006 „Za humny společenské konvence. Dílo Jiřího Karáska ze Lvovic ve světle queer“, in Stanislava Fedrová (ed.): *Hodnoty a hranice. Svět v české literatuře, česká literatura ve světě. Sborník příspěvků z III. kongresu světové literárněvědné bohemistiky 1. Otázky českého kánonu* (Praha: ÚČL AV ČR), s. 372–380

MATONOHÁ, Jan

2009 *Psaní vně logocentrismu. Diskurz, gender, text* (Praha: Academia)

MILLETT, Kate

1970 *Sexual politics* (Garden City/NewYork: Doubleday)

MOLDANOVÁ, Dobrava (ed.)

1996 *Žena – jazyk – literatura. Sborník z mezinárodní konference, Ústí nad Labem 3. až 5. září 1996* (Ústí nad Labem: PF UJEP)

NAGL DOCEKAL, Herta

2007 *Feministická filozofie. Výsledky, problémy, perspektivy*, přel. Hana Havelková (Praha: Sociologické nakladatelství)

NEBESKÝ, Jiří K. – PAVERA, Libor (eds.)

2006 *Žena v české a slovenské literatuře* (Opava: Slezská univerzita)

NEWTON, Kenneth M.

2008 *Jak interpretovat text*, přel. Milan Orálek (Olomouc: Periplum) [1990]

NÜNNING, Ansgar (ed.)

2006 *Lexikon teorie literatury a kultury*, eds. českého vydání Jiří Trávniček, Jiří Holý (Brno: Host) [2001]

OATES-INDRUCHOVÁ, Libora

2002 *Discourses of Gender in pre- and post- 1989 Czech Culture* (Pardubice: Univerzita Pardubice)

O'BRIEN, John

1995 *Milan Kundera & feminism. Dangerous intersections* (New York: St. Martin's Press)

PACHMANOVÁ, Martina

2006 „Proměny a tabuizace mateřství v českém moderním umění: Od symbolické velké matky ke katastrofě mateřské identity“, in Petra Hanáková, Libuše Heczková, Eva Kalivodová (eds.): *V bludném kruhu. Mateřství a vychovatelství jako paradoxy modernity* (Praha: Sociologické nakladatelství), s. 116–130

PYNSENT, Robert

2001 „Czech Women Writers, 1890s–1948“, in Cecilia Hawkesworth (ed.): *History of Central European Women's Writing* (London: Palgrave Publishers), s. 126–149

2004a „Neplodní ‚Staří mládenci‘ jako výplod feministické ideologie Boženy Vikové Kunětické“, *Slovo a smysl* 1, č. 1, s. 66–88

2004b „Hrabal's Autobiographical Trilogy“, in David Short (ed.): *Bohumil Hrabal (1914–1997). Papers from a Symposium* (London: University College London/School of Slavonic and East European Studies), s. 97–104

2008 *Ďáblové, ženy a národ. Výbor z úvah o české literatuře*, přel. Jan Pospíšil (Praha: Karolinum)

SCOTT, Joan

1992 „Experience“, in Judith Butler, Joan Scott: *Feminists Theorize the Political* (New York: Routledge), s. 22–40

SEDLÁČKOVÁ-GIBBS, Helena

2002 „Dluhy Olze. Psaní, identita a gender v dopisech Václava Havla z vězení“, *Jedním okem – One Eye Open. Historické proměny v perspektivách rodu*, 2002, č. 2, s. 98–108

SHOWALTER, Elaine

1981 „Feminist Criticism in the Wilderness“, *Critical Inquiry* 8, č. 2, s. 179–205
1998 „Pokus o feministickou poetiku“, přel. Libora Oates-Indruchová, in eadem (ed.): *Dívčí válka s ideologií. Klasické texty angloamerického feministického myšlení* (Praha: Sociologické nakladatelství), s. 209–234 [1979]

SCHNEIDER, Jan

1992 „Bohumil Hrabal. Svatby v domě, Vita nuova, Proluky“, in Blahoslav Dokoupil, Miroslav Zelinský (eds.): *Slovník českého románu 1945–1991* (Ostrava: Sfinga), s. 73–75 [1986]

SOKOL, Elena

2005 „Vaculík & Procházková. Czech sexual poetics or polemics?“, *Slovo a smysl* 2, č. 3, s. 197–210

ŠMAHELOVÁ, Hana

2002 „Čtyři doby‘ tři žen“, *Literární archiv* 34. Božena Němcová. K 140. výročí úmrtí, s. 27–33

THOMAS, Alfred

2005 *Čechy královny Anny. Česká literatura a společnost v letech 1310–1420*, přel. Gabriel Gössel (Brno: Host) [1998]

TOPOR, Michal

2005 „Cestou Luisy Zikové“, *Slovo a smysl* 2, č. 3, s. 177–196

VOLKOVÁ, Bronislava

1997 „Image of Women in Contemporary Czech Prose“, in eadem: *A Feminist's Semiotic Odyssey through Czech Literature* (New York: Edwin Mellen Press), s. 69 až 88

WUTSDORFF, Irina

2006 „Místo Babičky ve vývoji české literatury z pohledu genderu“, in Karel Piorecký (ed.): *Hodnoty a hranice. Svět v české literatuře, česká literatura ve světě. Sborník příspěvků z III. kongresu světové literárněvědné bohemistiky 3. Božena Němcová a její Babička* (Praha: ÚČL AV ČR), s. 37–46

Mapping out the discourses of Czech gender literary criticism

The paper aims to map out the state of art and the dynamics of discourses of Czech gender literary criticism and to provide a critical assessment of existing body of its work. While some blind spots and low resolutions can be detected namely in terms of its under-theorised conceptual apparatuses it works with, in sum, the paper finds the field of gender literary criticism as a reasonably developing area.

Keywords

gender studies, feminist literary criticism, discourses of Czech gender literary criticism, blind spots